

Рецензия

по конкурс за заемане на академичната длъжност „професор” по Социология – социология на властта и социология на идеологиите, професионално направление

3.1. Социология, антропология и науки за културата,

обявен за Философски факултет, Катедра „Социология” от СУ „Св. Климент Охридски”

(„Държавен вестник”, брой 47, 21 юни 2016)

Рецензент: проф. д-р Лиляна Деянова

В конкурса за професор по Социология – социология на властта и социология на идеологията има *един кандидат* – доцент д-р Петя Любомирова Кабакчиева.

1. Приложената документация съдържа, наред с всички други изискуеми документи (от ЗРАС в Република България и Правилника на Софийски университет), *двадесет и четири публикации*, публикувани след хабилитирането през 2001 година (19 научни и 5 „с научно-приложен характер”, както ги определя самият кандидат). Една от тях е голямата авторска монография *Комунистическите модерности. Българският случай*, Университетско издателство Св. Климент Охридски през 2016 г., (338 страници). Другата приложена цялостна книга (98 стр.) – *Civil society in Bulgaria: NGOs versus Spontaneous Civic Activism, Open Society Institut, 2012* - е в съавторство (както са такива и още две колективни публикации, за което са дадени съответните разделителни протоколи). Шест от подбраните за участие в конкурса солидни студии и статии пряко свързани с темата на конкурса са на английски език, като четири са издадени в престижни международни издания.

Тези фактологични данни препращат и към една друга очевидност и по-съществена особеност на този конкурс – очевидно безспорните качества на кандидата. Защото Петя Кабакчиева е авторитетна фигура в българската социологическа общност, уважавано име със забележително присъствие в научната и гражданската публична сфера, личност с влияние, вкл. международно.

2. Нейните изследвания и многобройни публикации са свързани с впечатляващо разнообразие от проблематики, централни за социологията и социалните науки, за които разработването на добра социология на властта и на идеологиите е от основно значение, особено днес. Представените за участието в конкурса авторски текстове са в областта на теорията на комунистическите общества и

историческата социология на българския комунизъм, теории за модерността и т. нар. теория на демокрацията, изследвания на институциите и на институционалните промени в европейски контекст, анализ на съвременни тенденции на развитие на гражданското общество и на кризите на традиционните демократични модели, теория на националната и европейската идентичност, изследвания на транснационалните мобилности и на структурните трансформации на биографичните шансове на различни групи и др. От многобройните си компетентни експертизи и анализи „с научно-приложен характер” (както ги определя самият автор), участникът в конкурса е подбрал само онези, които изследват и интерпретират политиките на образование.

По повод на това на пръв поглед разбягващо се разнообразие на темите, жанровете, изследователските периоди, в които са натрупвани публикуваните и преподаваните, изследователски резултати, искам да подчертая една неомаловажимо качество на Петя Кабакчиева – нейният интегритет, специфичната цялост на нейните занимания, извънредно целенасочените ѝ усилия да разбира като изследва непрестанно социални и теоретически проблеми, да се ангажира с академични и граждански каузи. За тях свидетелстват и участията ѝ в изследвания, които, според приложената справка, са наистина огромен брой - повече от 40 само през последните години. При това голяма част са проведени в рамките на сериозни изследователски центрове и екипи (например, в Центъра за академични изследвания, Централно-европейския университет, Виенския институт за изследване на човека, Институт „Отворено общество” и разбира се в Катедра „Социология” в сътрудничеството с много студенти). Петя Кабакчиева е съставител на сборници с резултати от тях, на учебник за ученици по предмета „Свят и личност” и – след хабилизацията си - има над 40 статии, извън тези, които е представила за участие в настоящия конкурс.

Значителната изследователска активност и продуктивност на доц. Петя Кабакчиева не е попречила на педагогическата ѝ активност – бих я нарекла отдаденост - в Катедра „Социология”, на която беше доскоро дългогодишен ръководител. В момента тя води задължителни и избираеми курса за бакалаври, магистри, обучава докторанти (на десетина от тях е или е била ръководител) и тези немалко на брой курсове са свързани пряко с тематиката на конкурса: курсовете „социология на властта”, както и „социология на идеологиите” са задължителни в програмата на катедра „Социология” при ФФ, както и курсът „Европейски цивилизационен процес в катедра „Европеистика”. И още: курсове в магистърската програма „Политическа социология”, на която тя е ръководител, както и в други магистърски и бакалавърски програми - „Гражданско

участие и граждански контрол”, „Регионални изследвания”, „Социология на гражданския сектор”, „Социология на европейската интеграция”. Петя Качакчиева преподава и „Увод в социологията” за студенти от специалност „Политология” с характерната за преподаването ѝ диалогичност, педагогическа яснота, която не е в ущърб на богатството.

Дълъг е списъкът и на организациите, в които членува Петя Кабакчиева, която в момента е председател на БСА, член на Настоятелството на Институт „Отворено общество”, член на Международната социологическа асоциация и много други. Както и на конференциите, в които е участвала.

3. След това по необходимост дълго представяне на научните и научно-приложните работи на доцент Петя Кабакчиева, ще премина към оценката на съдържанието на научните публикации, за да подчертая техните действителни – и също много на брой – приноси.

Ще започна с главния научен труд, представен в конкурса – авторската монография *Комунистическите модерности. Българският случай*. И то не само защото е главен, а защото е същинско средоточие на проблемите, парадигмите, понятията, с които авторът работи и в другите си публикации – модерност, модернизация, идеология, държава, власт, институции, демокрация, гражданско общество, статусни групи, колективна памет, биографична идентичност, и пр. Освен това, основният методологически въпрос (но както се оказва не само методологически, а и политически, етически и биографичен) в този труд – *как да мислим комунистическите общества* - е и въпрос как да мислим пост-комунистическото настояще и европейско бъдеще, как да мислим процесите на модернизация в „Западния” свят и неговите постколониални критики.

Текстът е от две части, шест глави, увод, заключение, солидна и компетентна библиография. Всяка от частите е постижение и е с оригинални и обосновани тези, чиито най-общ принос виждам в това, че вписват комунистическия опит в европейските процеси на така наречения Запад, доколкото процесите, които са го породили не са „скоба” в онази голяма европейска история, която е „спряла” (спряла – казват на Девети и почнала отново на Десети), а българският социализъм носи следите на противоречия на модерността, на драмата на Просвещението.

. В първата част, „Концептуализации на социализма/комунизма” се описват битките между т.нар. „тоталитарна парадигма” и „ревизионистичната парадигма” с нейните различни „вълни”, школи. Представяйки систематично възгледите на Х. Арент, К. Фридрих и Зб. Бжежински, Р. Арон, Кл. Льофор, Ш. Фитцпатрик, Ст. Коткин, Й. Хелбек

и др. (досега у нас това не е правено в такъв мащаб), авторът се пита основателно дали възобновяваната битка между тях не е по-скоро до-теоретична, ценностна. Втора глава обсъжда предизвикателствата на постколониалните изследвания (Г. Спивак, Д. Чакрабарти, Ш. Рандерия, после и тълкуванията на Г. Тернборн и мн. др.) към изследванията на комунизма и понятията, чрез които да мислим „онова общество”. (На обосноваването на неговото назоваване, на многото негови имена, на дебатите и ценностните импликации от нашите концептуализации са посветени много страници). Авторът представя посткомунистическите изследвания в България, обсъжда идеи на антрополозите К. Вердери, Дж. Крийд, немския историк Т. Линденберг (известен с концепцията за „диктатурата на границите”, като допълваща тази за „границите на диктатурата”) и др. Трета глава се занимава с комунистическото общество като тип модерност. Затова се анализира „модернизационната парадигма” и се критикува (в широкия смисъл на „критика”) през идеята за „множествените – или „алтернативни” - модерности”. Тук се аргументира необходимостта от „хибридни понятия” (стр. 116 и много други (обсъждането им е ценен принос) чрез които те да се описват, от „преводи” при деконструирането на „универсалистките понятия” и се въвежда централното понятие-теза за мислене на българския случай – „наслагващи се модерности”. Не само понятието, самата теория за „наслагващите се модерности” (близка, но не тъждествена до теорията на Д. Старк и Л. Бруст за „зависимост от изминатия път” (с. 154) е значимо постижение на Петя Кабакчиева).

Втората част се фокусира върху българския случай, видян през изключително богатия изследователски архив на автора, оригинални документи, интервюта, спомени, дебати, статистики. Четвъртата глава развива и допълва една стара теза на Петя Кабакчиева за „идеологическото конструиране на социални йерархии”, за „приписването” на класови статуси (тезата и на Ш. Фитцпатрик (с. 178), която отдавна очакваше да се диалогизира с нея). Свързаната с предишната пета глава разглежда спомените за комунизма през призмата на спомените за тези йерархии, за равенствата и неравенствата, всекидневието и идеологията. Съпоставката между официалните класификации, документите и спомените, разгледани в двете глави, е извънредно продуктивна и е друг принос на изследователя П. Кабакчиева. Шеста глава, озаглавена „Парадоксите на „реалния социализъм” през перипетиите на една група – българските художници”, наслагва нови гледни точки към комунизма и пост-комунизма чрез серия от интересни изследвания на техните противоречиви логики (като напр. спонсорирания от държавата пазар, което е нещо „невиждано... партията-държава е делегирала правата

на едно съсловие да се самоуправлява и да преразпределя държавни пари” (с. 298). Не само ерудицията, рефлексивността, оригиналните тези, социологическата дарба на Петя Кабакчиева, но и нейният „емпирически архив” са впечатляващи.

Това се вижда не само в рецензираната тук монография, но и в други текстове на П. Кабакчиева, посветени на „изследвания на комунизма през научни текстове и спомени” (така тя е озаглавила група свои статии, вкл. тези от двата тома, издадени от Мария Тодорова и др. като резултат на международното изследване *Remembering Communism*). Много интересни тези откриваме и в студията ѝ „Българският комунизъм в индивидуалната и институционалната памет” (в „*Българският комунизъм: дебати и интерпретации*”, издаден от Центъра за академични изследвания, 2013). Например, съпоставката между индивидуална/колективна и институционална памет”, с обосноваването на тезата за „институционалната памет” в контекста на наслаждащите се модерности. Разбира се, че има и институционална памет – такава е напр. „паметта” на учебниците по история – но аз се питам не се ли разширява прекалено много обхвата на тази и без това еластична и според мен не-аналитична категория „памет” (паметта в единствено число, която обяснява всичко, докато възможност тя самата трябва да бъде обяснена, деконструирана...)? Не стига ли тук само понятието „институционална култура” (не есенциалистски разбирано), с което П. Кабакчиева в други свои публикации за административната култура, за институционалната култура обясняваше например институционалното наследство, утаило се в практиките на свръхцентрализираната Агенция САПАРД, документните измами за милиони евро и пр.? (вж. статията ѝ „Двуликостта на Янус: Европейски правила в посткомунистическа среда. Случаят САПАРД” в *Социологически проблеми*, 2007, № 3-4) Още повече, че самата авторка казва, че „институционална памет е равнозначна на институционалната култура” - „исторически сложилите се „консервативни практики”, хабитуси, които „влизат в конфликт с новата /европейска/ регулация или пък мимикрират” (с.150)? Накратко – защо ѝ е тук понятието „институционална памет”?

По този повод ще отбележа и другата статия – „Институционално наследство, институционална култура и институционална промяна в България след 1989” (статия в много цитирания сборник „Държавата срещу реформите”, 2004 г.), която Петя Кабакчиева е включила в конкурсните материали и ранжирала в рубриката „Институционална култура и институционална промяна”. Защото изследванията ѝ по тази проблематика са несъмнени постижения, вкл. приноси са и сравнителните данни,

които те тълкуват (изследването на „универсалния модел, програмата ЕС САПАРД” е част от голямо международно изследване в шест посткомунистически страни).

Свързани с този тип проблематики са серия изследвания на пространствени конфигурации – регион, национална държава, ЕС и на съответните им идентичности. В тази рубрика фигурират пет от 24-те публикации. Ще отбележа само някои от техните основни постижения. В статия от чудесния сборник, на който П. Кабакчиева е и съ-съставител, *“East” and “West”. Cultural Encounters*, се изследват културните срещи на българи, работещи с чужденци и на чужденци (родени и живеещи в страни от ЕС), работещи с българи, като се откроява стратификационното осъществяване на евроинтеграцията - значението на социалния статус като „ключов фактор за степента на евроинтеграция на българите”.

Поради ограниченията, пред които е изправен рецензентът, особено когато става дума за респектираща и по обем изследователска работа, ще изредя само още няколко постижения на кандидата: анализът на конструирането на трансграничен регион (еврорегиона „Родопи”) в светлината на символно значимите зони с различна степен на абстрактност – мястото на живеене, виденият в перспектива икономически интерес и пр. (студия в *Годишник на СУ*, 2003 г.); тезата - в „Нацията като въобразена държавност”, (статия в *Критика и хуманизъм*, 2011, бр.2) - за необвързването днес на националната идентичност с националната българска държава и появата на „компенсаторна идентичност”, фиксирана в една въобразена държава (а оттук полагането на националното като „великобългарско, а не като гражданско”, наред с други следствия като „националния нихилизъм” и пр.).

Друга група от постижения са свързани с – по заглавието на рубриката в приложената от кандидата справка – *„Изследвания на тенденции в демокрацията днес”*. Обсъжда се кризата на представителната демокрация, популизма и най-вече необходимостта от овластяване на гражданите и на базата на добри и разнообразни от методическа гледна точка емпирически изследвания се защитава тезата за необосноваността на тиражираните масово представи за „разочарование от демокрацията” - „желанието за повече демокрация” се свързва с демокрация на участието и пряка демокрация. Много интересна и добре аргументирана – на базата и на международно сравнително изследване, както и на интервюта с били влиятелни български НПО - е концепцията за „кризата на неправителствения сектор” и появата на нови граждански субекти, разчитащи на друг тип гражданска активност – напр. спонтанно он-лайн обединяване около каузи, а не проекти.

Не мога да не спомена като постижения и множеството *изследвания на миграцията и транснационалните процеси*, новите типове мобилности, временните миграции и др.. Струва ми се ценно дори самото фиксиране на проблемите и новите процеси – напр. конструирането на една нова рискова група – децата от транснационални семейства (статия от 2014 в сборник, на който е също съсъставител - „По стъпките на Другия”); или изчезването на големите наративи за родината при интензифицирано съхраняване на националното във всекидневния опит (храната, музиката и пр.)

4. Бележки и въпроси

След всичко казано и в контекста на жанра те са сякаш излишни, но, тъй като ценя рецензираните публикации, ще посоча няколко места, в които възникват питання и продуктивни несъгласия.

Струва ми се твърде общ и неточен изводът на стр. 81 на монографията за най-голямото противостоене между двете „парадигми” – така наречените „тоталитарна” и „ревизионистка”: „за тоталитаризма демокрацията и автономността на обществото и индивида е най-голямата ценност, за постревизионистите – индустриализацията, споделяната социална идентичност, съзнанието за принадлежност към „велика нация” . Не, и ревизионистите тръгват в анализите си – както например прекрасно показва споменатата в монографията като „постревизионистка” Ана Крилова – от понятието „либерален индивид”. А и нали в самата книга четем, че „постревизионистите не проблематизират възможността за прилагането на западната парадигма – в случая Фуко – за обяснение на Русия и смятат, че е нормална и равнопоставена версия на западното общество.” Съмнявам се в този извод, но е вярно, че те не биха могли да приемат твърдения, като това на известния американски историк Мартин Малиа, оспорващи възможността им да правят „нормална социална история”, тъй като комунистическите общества не били дори „общества”, а „режими”. „Равнопоставена версия” в случая се отнася до правата на предмета, пък бил той и една от „патологиите на модерността”, да бъде изследван „нормално”, тоест с апарата на „западната галилеева количествено-експериментална наука” (каквато „социалната история” на Фитцпатрик – не всички историци - твърди че използва). Както впрочем са „равнопоставена версия” и онези общества с колониални битки от края на 19 век, за които говори Хана Аренд в един от томове на „Произходът на тоталитаризма” (непопулярен том сред нашенските „исторически ревизионисти”), за да покаже, че понятието „концентрационен

универсум” се е появило преди класическите тоталитарни режими и те са „ключов етап” (но не „скоба”) в изграждането на този универсум.

А по повод на дискутираното в монографията влияние на Фуко върху „постревизионистите” няма да се съглася с една некоректна интерпретация в нея на влиятелната теза на Й. Хелбек за комунистическата субективация. Последната се резюмира на стр. 66 като: „политическата *система* /?/ така е форматирали индивида, че той е *тъждествен* /?/ с нея”. А всъщност и Хелбек – тук наистина е повлиян от Фуко – разбира политическата идеология не като „система”, а като „жива смислова тъкан”, променяща практиките на самите индивиди, които съвсем не са „атомизирани,” а участват във възпроизводството на властта, но неизбежно променящи я и променящи се. (Тук не мога да не препратя към много различните тълкувания на тезата на Хелбек, а оттук и на „властта” и „атомизацията на индивидите” в статии на Момчил Христов и Тодор Христов в цитираните от Петя Кабакчиева броеве за социализма на „Социологически проблеми”).)

Но изобщо нямаше да споменавам тези детайли, ако те не бяха свързани с *едно основно аналитично напрежение* (значимо в контекста на съвремените дебати за комунизма), което усещам в цялата монография: въпреки най-фините анализи на противоречията у самите изследователи на комунизма, на неголемите в крайна сметка разлики между двете „парадигми” (затова според Петя Кабакчиева дори Фитцпатрик призовавала към възобновяване на „тоталитарната парадигма”), въпреки прекрасните си фини анализи на самата „жива тъкан” на „комунистическото общество”, на неговите всекидневни и институционални практики и парадокси (цитирах по—горе великолепия анализ на груповия статус на художниците), авторът ги полага (и така ги фиксира) в неразрушимите опозиции държава (партия) – общество, власт – индивид, свободата като ценност – равенството като ценност, идеология – всекидневие; като „обществото” в крайна сметка е „подчинено” на държавата-партия, индивидът си остава „атомизиран”, защото властта е „тоталитарна”, държавата е потиснала обществото (държавата срещу обществото и обществото срещу държавата), идеологията е „форматирали” всекидневието... (Но това тук разбиране за „форма” влиза в ярко противоречие, мисля, с възприетото от самата Петя Кабакчиева разбиране за форма, така както я описва при дефинирането на „хибрид”)... И така обществото в монографията е „тоталитарното комунистическо общество”, „атомизирано”, със свободни „ниши”, в които живеят свободните индивиди.

По този повод и по повод (и само в контекста!) на много ценните и съдържателно-богати, ключово важни анализи на Петя Кабакчиева върху „хибридността” и „хибридните понятия” (аз лично имам различна интерпретация – по-скоро веберианска - на отношението между понятие и предмет, на „мисленето чрез” и на „виновността на метода към предмета”) си струва дълго да се питаме по въпроси, свързани с един, така да се каже, по-общ: С какво понятие за „демокрация”, „либерална демокрация”, „гражданско общество” и „овластяване” на гражданите (не на „индивидите”, които „дисимулират” и групите с неуместна „институционална памет”) работи Петя Кабакчиева? и различава ли се това понятие в двете големи групи публикации и емпирични изследвания - в онези за „комунизма” и в онези за „посткомунизма” и демокрацията (напр. „демократията на участието”) днес? И тук ли трябва да „преводи” на „западните универсалистки” и „хибридни понятия” и защо те у нас не се случват сполучливо и често са сякаш от гугъл програми за превод? Нали и сега има отношения на несиметричност, на „кондиционалитет”, тоест „политика на поставяне на условия” (даже отношения на хегемон и доминиран, каквито интересно отбелязва Петя Кабакчиева - по Грамши и по Александър Къосевото понятие „самоколонизиращи се култури”)?

Заключение:

Научните резултати и приноси (част от тях самият автор коректно е описал в изискуемия от процедурата документ), оригиналните изследвания, авторското присъствие и преподавателската дейност на участника в конкурса съответстват на изискванията (покривайки ги много над тях) за заемането на академичната длъжност „професор”. Затова с удоволствие предлагам на членовете на научното жури да гласуват за присъждане на доц. Петя Любомирова Кабакчиева научното звание „професор”, в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, научна специалност Социология - социология на властта и социология на идеологиите.

2 ноември 2016

Лиляна Деянова